

Andrzej Szczyпка*

Polska Partia Socjalistyczna w powiecie częstochowskim w latach 1945-1948

Głównym celem niniejszego artykułu jest scharakteryzowanie działalności Polskiej Partii Socjalistycznej w powiecie częstochowskim od momentu rozpoczęcia działalności na początku lutego 1945 r., aż do likwidacji partii przez wymuszone połączenie z Polską Partią Robotniczą i powstanie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Autor starał się wskazać na wpływ decyzji władz naczelnych i wojewódzkich PPS na lokalne struktury partii. Jednocześnie ukazano rywalizację między PPR i PPS o wpływy wśród robotników np.: podczas wyborów do rad zakładowych. Nie zapomniano o udziale socjalistów w referendum i wyborach do Sejmu Ustawodawczego, ale przedstawiono to zagadnienie bez podawania znanych z literatury przedmiotu ustaleń. W badaniach nad PPS w powiecie częstochowskim wykorzystano źródła zgromadzone w IPN w Katowicach, Archiwach Państwowych w Kielcach, Częstochowie, Katowicach, prasę i dostępną literaturę przedmiotu, którą poddano krytyce.

W okresie II wojny światowej w Polsce istniało podziemie polityczne oraz wojskowe. Jednym z istotnych elementów konspiracji politycznej stanowił ruch socjalistyczny. W warunkach okupacji tworzone zakonspirowane struktury. Główną partią socjalistyczną była Polska Partia Socjalistyczna – Wolność Równość Niepodległość. Przedstawiciele tego ugrupowania wchodziłi w skład Politycznego Komitetu Porozumiewawczego oraz popierali rząd polski na uchodźstwie w Londynie. Jednak ruch socjalistyczny w okupowanym kraju nie był jednolity, bowiem lewicę reprezentowali Polscy Socjaliści. Z czasem wśród nich doszło do rozłamu i po zmianie nazwy na Robotniczą Partię Polskich Socjalistów istniały dwie partie o takiej samej nazwie. Różniły się one stosunkiem do komunistów polskich reprezentowanych przez Polską Partię Robotniczą i Związku Radzieckiego. Sytuacja na ziemiach polskich uległa zasadniczej zmianie w momencie zajmowania w 1944 r. przez Armię Czerwoną kolejnych terenów wchodzących przed wrześniem 1939 r. w skład państwa polskiego. Przywódca ZSRR – Stalin i oddani mu komuniści utworzyli z jego polecenia w Moskwie w lipcu 1944 r. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. Jego pracami kierował członek RPPS – Edward Osóbka - Morawski. Ponieważ polskie społeczeństwo w swej

---

* Dr Andrzej Szczyпка – Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; zainteresowania badawcze: organizacje niepodległościowe na Górnym Śląsku po II wojnie światowej, historia regionalna; szczyпка21@wp.pl

większości nie popierało „nowej władzy” w Lublinie komuniści i ich sprzymierzeńcy z innych partii politycznych np.: PPS rozpoczęli organizować kadry i zaplecze. W tym celu skontaktowali się z nielicznymi grupkami lewicy socjalistycznej z terenów wyzwolonych spod okupacji niemieckiej. Należy zaznaczyć, iż większość członków PPS – WRN pozostała w konspiracji i nie ujawniła się. W Lublinie powołano tymczasowe kierownictwo PPS podszywając się pod nazwę prawdziwego ruchu socjalistycznego i zwołano na 10-11 września konferencję działaczy. Później wspomniana konferencja została uznana oficjalnie za XXV Kongres PPS. Na zjeździe poruszono wszystkie aktualne zagadnienia m.in. odbudowę PPS, uznano granicę wschodnią Polski wytyczoną przez Związek Radziecki. Na czele PPS stanął przewodniczący PKWN, a Radą Naczelną kierował Bolesław Drobner¹.

Sytuacja zaczęła się stopniowo zmieniać w ruchu socjalistycznym w momencie zajmowania przez Armię Czerwoną kolejnych ziem polskich po rozpoczęciu ofensywy styczniowej w 1945 r. Działacze socjalistyczni z Lublina przygotowali około 70 osób w celu reaktywowania aktywności PPS na terenach wyzwolonych spod okupacji niemieckiej. Centralny Komitet Wykonawczy do Kielc delegował Stanisława Piaskowskiego, a na Śląsk i do Częstochowy Ryszarda Obrączkę, którego ściągnięto z ZSRR².

Jak wspomniano wyżej, tworzeniem struktur PPS w województwie kieleckim zajął się z polecenia władz swojej partii S. Piaskowski i Władysław Rzeszowski. Z inicjatywy Piaskowskiego 19 stycznia 1945 r. i pod jego przewodnictwem powstał tymczasowy Wojewódzki Komitet Robotniczy PPS. Podporządkowały się jego władzy komitety w Starachowicach, Końskich i Opocznie. W kilku miastach, a mianowicie: Ostrowcu Świętokrzyskim, Częstochowie i Radomiu ze względu na wpływy i znaczenie PPS – WRN władze „lubelskiej PPS” napotkały na trudności organizacyjne z uznaniem ich władzy zwierzchniej³.

W Częstochowie wpływ na rozwój struktur PPS miało rozbięcie wewnętrzne ruchu socjalistycznego. Do pierwszego zebrania organizacyjnego doszło 30 stycznia 1945 r., a wziął w nim udział R. Obrączka. Dwa dni później 1 lutego powstał Tymczasowy Komitet Miejski PPS w Częstochowie. Jego przewodniczącym został przedwojenny działacz socjalistyczny cieszący się dużym poparciem społecznym Józef Kaźmierczak. W czasie okupacji niemieckiej był on więziony w obozie koncentracyjnym, z którego został zwolniony z powodu choroby w sierpniu 1943 r. Nie brał on udziału w pracach PPS – WRN, co miało znaczenie dla komunistów i władz „koncesjonowanej PPS”. Jednak był działaczem odważnym i pryncypialnym oraz domagał się równoprawnego traktowania swojej partii w stosunkach z PPR. Stanowisko zastępcy przewodniczącego powierzono mało znanemu Józefowi Białkowi, natomiast sekretarzem został Jan

¹ Żenczykowski (1990) 132-134; Holzer (1981) 3-6.

² Tomicki (1983) 436, 438.

³ Tomicki (1983) 440.

Gronkiewicz, podobnie jak jego kolega Kaźmierczak przedwojenny działacz socjalistyczny, aktywny w okresie okupacji w PPS – WRN. Po wybraniu władz miejskich PPS rozpoczęła działalność. Pomimo bojkotu ze strony działaczy PPS – WRN i zwalczania przez przeciwników „odrodzonej PPS” na terenie zakładów i fabryk stopniowo przybywało członków w mieście i powiecie. Na początku aktywności w lutym liczyła ona w samej Częstochowie 250 osób. Trzy miesiące później w maju 529 członków, a w powiecie 1239. Wyrazem wzrostu znaczenia PPS w Częstochowie było przekształcenie Tymczasowego Komitetu w Miejski i Powiatowy Komitet PPS. Funkcję przewodniczącego otrzymał J. Kaźmierczak, a na sekretarza wybrano J. Gronkiewicza. Aby zapewnić większą skuteczność działania powstały następujące wydziały: propagandy, związków zawodowych i komitetów fabrycznych, rolnictwa. Natomiast w powiecie częstochowskim w ciągu trzech miesięcy od stycznia do marca 1945 r. zorganizowano 15 komitetów gminnych na 23 gminy. Częstochowska PPS brała udział od momentu powstania w pracach Międzypartyjnej Komisji Porozumiewawczej. Oprócz partii socjalistycznej składała się ona z PPR, Stronnictwa Demokratycznego i Stronnictwa Ludowego. W jej pracach brali udział przedstawiciele wymienionych partii oraz prezydent miasta Częstochowy, starosta powiatowy i przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej i Powiatowej Rady Narodowej. Komisja Porozumiewawcza Stronnictw Demokratycznych, bo taką przyjęła nazwę w marcu 1945 r. służyła komunistom do narzucania swoich decyzji innym partiom politycznym. Częstochowscy komuniści nie zgadzali się na udział w Komisji J. Kaźmierczaka i J. Gronkiewicza. Wobec dyktatu partii rządzącej socjaliści musieli ustąpić i delegować do Komisji innych działaczy⁴.

W województwie kieleckim proces odbudowy struktur PPS został zakończony I Zjazdem Wojewódzkim, który odbył się na początku marca 1945 r. PPS liczyła wówczas na Kielecczyźnie prawie 5 tys. Członków. Gdyby porównać liczebność osób należących do PPS w miastach i powiatach, to Częstochowa wypadła korzystnie w skali województwa. Jeśli porównać miasta to więcej członków posiadały Kielce (540) od Częstochowy (275), natomiast wśród powiatów również częstochowski (588) znalazł się na drugim miejscu, ale po sandomierskim (628), a kielecki (520) uplasował się dopiero na czwartym miejscu po starachowickim (535)⁵. Przytoczone dane świadczą, iż częstochowska organizacja PPS była jedną z liczniejszych i dobrze zorganizowanych. Wpływy wśród robotników były duże w regionie częstochowskim i PPS była partią popularną i cieszącą się zaufaniem społeczeństwa w przeciwieństwie do PPR.

---

⁴ Walczak (1995) 207-208, 210; Zdański (2006) 20-21; Ryter (1979) 105, 107; Naumiuk (1986), 293-294.

⁵ Mądzik (1990) 26-27; odmiennie dane o liczebności PPS wymienił w swojej pracy Jan Naumiuk, bowiem według wyliczeń tegoż historyka Miejski Komitet PPS Częstochowa liczył 275 członków, a Powiatowy Komitet Częstochowa 588. Inna liczebność dotyczyła Kielc i MK PPS miał tutaj 740 członków, a PK PPS 820. vide. Naumiuk (1969) 91.

Na Zjeździe poruszano różne zagadnienia np.: konieczność odbudowy silnej PPS, która byłaby w stanie odpowiadać za losy Polski, a także nie zapomniano o tradycji socjalistycznej, do której się odwoływano. Zwrócono uwagę na szybkie przeprowadzenie reformy rolnej. Zjazd Wojewódzki zakończył się wyborem Wojewódzkiego Komitetu PPS. Skład Egzekutywy był następujący: przewodniczący Stanisław Piaskowski, wiceprzewodniczący Henryk Urbanowicz i Jan Galiński, I sekretarz Kazimierz Dębnicki, II sekretarz Marian Niwiński, skarbnik Edward Abramowicz, członkowie Alfred Drabarek i Marian Kowalczewski. Oprócz wymienionych wybrano jeszcze 18 członków m.in. z Częstochowy J. Kaźmierczaka i J. Gronkiewicza⁶.

W skali regionalnej symbolem odbudowy struktur PPS był I zjazd miejski i powiatowy PPS w Częstochowie, który odbył się 29 kwietnia 1945 r. Brało w nim udział blisko 100 delegatów oraz zaproszonych gości, wśród których znajdował się I sekretarz CKW PPS R. Obrączka. W trakcie zjazdu poruszono sprawę dostaw rzeczowych w powiecie częstochowskim w związku z trudną sytuacją aprowizacyjną. Podobnie, jak w czasie zjazdu wojewódzkiego, mówiono o dalszym rozwoju PPS, odbudowie gospodarczej i walce z podziemiem niepodległościowym. Na zjeździe dokonano wyboru władz PPS w Częstochowie: funkcję przewodniczącego piastował dalej J. Kaźmierczak, jego zastępcą był Jan Białek, I sekretarzem J. Gronkiewicz, a skarbnikiem wybrano Wacława Brzozowicza. Pracami Komitetu Powiatowego PPS kierował dalej J. Kaźmierczak, a zastępował go Jan Polak, funkcję sekretarza pełnił J. Gronkiewicz. Pomimo dużego poparcia społecznego, jakim w Częstochowie cieszyła się partia socjalistyczna pewnym „cieniem” na ich działalności politycznej i udziale w sprawowaniu władzy kładło się zachowanie żołnierzy radzieckich, którzy dopuszczali się rabunków, gwałtów kobiet, demontażu urządzeń fabrycznych i ich wywózki, czy też przepędzania stad bydła przez tereny powiatu i niszczenia zbóż i pastwisk. W związku z tym Komitety PPR i PPS pragnąc wpłynąć na zmianę zachowania krasnoarmiejców wystąpiły wspólnie o zmianę komendanta wojennego w Częstochowie⁷.

Kolejnym etapem podsumowującym rozbudowę struktur PPS na Kielecczyźnie był II Wojewódzki Zjazd PPS, który odbył się 24 - 25 czerwca 1945 r. w stolicy województwa. Wygłoszono podczas obrad szereg referatów dotyczących m.in. przedwojennej historii ruchu socjalistycznego, polityki zagranicznej państwa, gospodarki itp. Podczas Zjazdu podjęto uchwałę o zmianie rangi sekretarzy na wszystkich szczeblach organizacyjnych. Spowodowało to, iż odtąd funkcja przewodniczącego ograniczona została do znaczenia reprezentacyjnego. Na zakończenie Zjazdu przyjęto szereg rezolucji m.in. wyrażono poparcie dla Rządu Tymczasowego i jego polityki zagranicznej opartej o sojusz ze Związkiem Radzieckim, a ponadto opowiedziano się za uregulowaniem kwestii prawa mał-

⁶ Mądzik (1990) 28; Naumiuk (1969) 92; Naumiuk (1986) 295-297.

⁷ Ryter (1988) 81.

żeńskiego poprzez utworzenie Urzędów Stanu Cywilnego⁸. Podjęte uchwały przez II Zjazd Wojewódzki były tylko propagandowymi sloganami. Nie zaznaczono podczas obrad własnego zdania. Sprawa prawa małżeńskiego była powtórzeniem programu i dążeń komunistów.

Wpływ na rozwój PPS wywierała nierozwiązana sytuacja w ruchu socjalistycznym, bowiem jak wspomniano wyżej w konspiracji pozostawała PPS – WRN. Ze względu na ustalenia z czerwca 1945 r. zawarte w Moskwie między przedstawicielami komunistów a Stanisławem Mikołajczykiem i powołaniem Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej oraz rozwiązaniem w Polsce struktur Polskiego Państwa Podziemnego (Rady Jedności Narodowej i Delegatury Rządu), aktywna PPS – WRN postanowiła 5 lipca 1945 r. zakończyć działalność. Na taką decyzję konspiracyjnej PPS miała również wpływ postawa jednego z wybitniejszych działaczy socjalistycznych Zygmunta Żuławskiego. Był on zwolennikiem zawarcia porozumienia z „lubelską PPS”. Na podstawie umowy do pracy w PPS mieli zostać włączeni działacze PPS – WRN. Do realizacji zawartej umowy nie doszło, bowiem swój sprzeciw zgłosili członkowie Biura Politycznego Komitetu Centralnego PPR. Zażądali oni od grupy socjalistów bezpośrednio powiązanej z PPR: Stefana Matuszewskiego i Henryka Świątkowskiego zerwania porozumienia. Pod ich wpływem 19 sierpnia 1945 r. CKW PPS uchwalił, iż do partii socjalistycznej działacze wuerenowscy będą przyjmowani na zasadzie składania indywidualnych zgłoszeń. Zarówno komuniści, jak i „lubelscy socjaliści” wystraszyli się masowego napływu działaczy niepodległościowych, którzy przejęliby ster rządów PPS i uczynili tym samym ruch socjalistyczny niezależną siłą polityczną. Wobec takiego rozwoju wypadków Żuławski zdecydował się wraz z grupką zwolenników utworzyć własne stronnictwo o nazwie Polska Partia Socjal-Demokratyczna. W momencie tworzenia struktur PPSD Żuławski i jego sympatycy zaczęli być wzywani na przesłuchania do Urzędów Bezpieczeństwa. Powstanie PPSD zagrażało z kolei „koncesjonowanej PPS”, gdyż prawdopodobnie jej członkowie odeszliby do ugrupowania Żuławskiego i stąd przeciwdziałanie władz bezpieczeństwa. Żuławski został tym samym zmuszony do zaniechania budowy własnej partii i zawarcia nowego kompromisu z „lubelską PPS”. Otóż na jego podstawie działacze PPS WRN mieli wstępować do PPS indywidualnie. W całej Polsce wstąpiło do końca grudnia 1945 r. około 200 osób⁹. Nie wiadomo, ilu członków PPS WRN wstąpiło do PPS w Częstochowie.

PPS była partią władzy i jej członkowie pełnili funkcje radnych oraz zajmowali odpowiedzialne stanowiska prezydentów miast, lub starostów. Z chwilą powstania w Częstochowie Miejskiej Rady Narodowej 20 stycznia 1945 r. w jej gronie znalazło się czterech socjalistów (Wacław Brzozowicz, Kazimierz Jurek, J. Gronkiewicz, Stanisław Lizurej), a cała rada liczyła 15 osób. W tym samym

⁸ Z II Zjazdu Wojewódzkiego PPS w Kielcach, „Głos Narodu” 1945, nr 119.

⁹ Friszke (1994) 25-26; Kocharński ed. (1992) 94; Żaryn (1996) 101-102; Wrona (1997) 200-203.

dniu wybrano Zarząd Miejski, a stanowisko wiceprezydenta objął Bronisław Federak. Kolejny socjalista Ferdynand Szmidla w maju 1945 r. objął stanowisko zastępcy przewodniczącego MRN. Wraz z upływem czasu liczba radnych powiększała się i w końcu 1945 r. MRN liczyła 51 radnych, wśród których było 11 pepesowców, a funkcję wiceprzewodniczącego MRN sprawował Jan Brus. W następnym roku MRN składała się z 66 radnych, wśród których pracowało 15 członków PPS z wiceprzewodniczącym J. Brusem. O sile i wpływach socjalistów w Częstochowie świadczy działalność Klubu Radnych, którego przewodniczącym był J. Gronkiewicz, a sekretarzem J. Witkowski¹⁰.

Podobny udział w sprawowaniu władzy posiadali socjaliści w Powiatowej Radzie Narodowej w Częstochowie. Początkowo ich udział w PRN był skromny, bowiem w marcu 1945 r. liczyła ona 46 radnych wśród których było zaledwie trzech z PPS. Również skład prezydium PRN nie odpowiadał wpływom socjalistów w społeczeństwie, bo liczyło ono pięć osób, po dwóch z PPR i Stronnictwa Ludowego, a tylko jeden z PPS. Socjaliści poprzez protesty próbowali zmienić powyższy stan rzeczy, ale były one bezowocne. Trochę lepsza sytuacja była na szczeblu gminnych rad narodowych, gdyż PPS w 1945 r. posiadała 41 radnych, a rok później 71, dla porównania należy dodać, iż liczba radnych PPR wynosiła 111. Jednak socjalistom udało się zdobyć i utrzymać władzę wykonawczą, bowiem w 1945 r. posiadano burmistrza jednego burmistrza i dwóch wójtów. Podobnie, jak w przypadku MRN, przy PRN w Częstochowie powstał Klub Frakcji Radnych PPS, a wśród radnych prym wiedli: Zygmunt Wolniak, Franciszek Wilk, Jan Polak, Marcin Majewski, Józef Szymanek, Jan Dawczyk, Jacek Drózd, Józef Matlingiewicz, Teofil Ziólek¹¹.

Stosunki między PPR a PPS w powiecie częstochowskim były „napięte”. Złożyło się na to kilka przyczyn. Jedną z nich były wybitne postaci ruchu socjalistycznego znane z aktywności politycznej i związkowej już w okresie międzywojennym, a mianowicie J. Gronkiewicz i J. Kaźmierczak. Najwięcej zarzutów wysuwali komuniści wobec J. Kaźmierczaka. Najpierw nie zgadzano się na objęcie przez niego funkcji starosty powiatowego, a później szkalowano go pisząc donosy, w których oskarżany był o sprzyjanie rządowi „sanacji” przed 1939 r. i życie ponad stan „za pieniądze kapitalistów i burżuazji”. Jednak najważniejsze zarzuty dotyczyły pracy Kaźmierczaka jako starosty i próby prowadzenia na ile było to możliwe w ówczesnych warunkach niezależnej polityki od komunistów. Decyzją, która najbardziej zirytowała PPR w Częstochowie było polecenie wydane zarządowi Związku Walki Młodych, który to musiał opuścić pomieszczenie wynajmowane w budynku starostwa¹². Niewiele lepiej określano J. Gron-

---

¹⁰ Mądzik (1990) 46-47.

¹¹ Mądzik (1990) 48-49.

¹² Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej: AP Ka), Komitet Powiatowy Polskiej Partii Robotniczej w Częstochowie (dalej: KP PPR Cz), sygn. 13, Pismo Polskiej Partii Robotniczej Komitet Powiatowy w Częstochowie z 13 września 1945 r., k. 55.

kiewiczza, który dla komunistów był ideowym socjalistą i reakcjonistą¹³. Takie osoby mające doświadczenie polityczne były trudnym przeciwnikiem dla komunistów. Ponadto liczył się ich autorytet i popularność wśród robotników. Nie bez znaczenia był fakt, iż wręcz niemożliwe było „rozgrywanie” takimi ludźmi, gdyż byli oni niezależni i nie poddawali się naciskom z zewnątrz.

Wzajemnych relacji między obu partiami nie poprawiły wybory do rad zakładowych przeprowadzone jesienią 1945 r., a wręcz przeciwnie jeszcze bardziej je zaogniły. Władze centralne obu partii, a za nimi komitety wojewódzkie zalecały wystawianie wspólnych list wyborczych. Specjalną uchwałę w tej kwestii podjęły i ogłosiły w lokalnej prasie Komitety Wojewódzkie PPR i PPS w Kielcach 22 września 1945 r. Zalecano, aby w każdym zakładzie pracy wystawić tylko jedną listę kandydatów do rady, która miała nosić nazwę „Jednolito – frontowa lista partii robotniczych i związków zawodowych”. Imiona i nazwiska kandydatów miały być umieszczane na przemian tzn. najpierw członek PPR, a potem PPS lub odwrotnie. Na listach mogły się znaleźć osoby bezpartyjne, ale z zaznaczeniem, że mają to być popierające nowy ustroj polityczno – społeczny. Jednocześnie zalecano zwalczanie tzw. „dzikich list”¹⁴. Odbywały się wspólne posiedzenia komitetów PPR i PPS z udziałem członków Powiatowej Rady Związków Zawodowych, na którym podjęto uchwałę o przyjęciu i działaniu według zaleceń władz zwierzchnich. Jednak powyższe wytyczne nie były dokładnie realizowane ze względu na antagonizmy między działaczami obu partii. W powiecie częstochowskim wybory do rad rozpoczęły się w drugiej połowie października i od razu ujawniły się sprzeczności między działaczami, gdyż członkowie PPS zwalczali komunistów. Niektórzy spośród nich w czasie II wojny światowej działali w PPS WRN i stąd ich negatywne nastawienie do komunistów. W niektórych zakładach dochodziło do wykreślenia z list członków PPR i wybierania do rad tylko socjalistów. Do takiej sytuacji doszło m.in. w hucie „Częstochowa”, Stradom, Warta. Komuniści starali się przeciwdziałać wpływowi socjalistycznym i unieważniali i przeprowadzali kilkakrotnie wybory, aby osiągnąć zadowalający ich wynik. Postąpiono tak np.: w hucie „Błachownia”, gdzie wybory do rady zakładowej odbywały się trzykrotnie i w końcu wybrano sześciu członków PPR i trzech PPS. Po przeprowadzeniu wyborów we wszystkich zakładach częstochowskich na 245 członków rad było 110 członków PPS, 62 PPR, 1 SD i 72 bezpartyjnych. Socjaliści utrzymali swoją mocną pozycję w powiecie, a nawet osiągnęli jeszcze większą przewagę nad komunistami w radach zakładowych, gdzie wybrano 55 osób z PPS, 12 z PPR, 6 bezpartyjnych. Przewa-

---

¹³ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: AP K), Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej w Kielcach (dalej: KW PPR K), sygn. 838, Pismo skierowane do Komitetu Wojewódzkiego PPR w Kielcach z 22 sierpnia 1945 r., k. 7.

¹⁴ Uchwała Wojew. Komitetów PPR i PPS w Kielcach z dnia 22.IX.1945, „Głos Narodu” 1945, nr 194.

ga w powiatowych radach zakładowych socjalistów nad komunistami wynosiła 77%, a w samej Częstochowie 45%¹⁵.

W związku z przegranymi przez PPR wyborami do rad zakładowych musiała ona oddać stanowisko przewodniczącego PRZZ członkowi PPS – Wacławowi Brzozowiczowi, który był w okresie okupacji działaczem PPS – WRN. Funkcję wiceprzewodniczącego objął Stanisław Langier, który do czasu wyborów do rad zakładowych piastował stanowisko przewodniczącego PRZZ. Sekretarzem wybrano peperowca Władysława Szymczyka. Do związków zawodowych w tym czasie należało w Częstochowie 23 420 członków, a wśród nich największą liczebnie grupę stanowili włókniarze 6300, metalowcy 4000 i górnicy 2400¹⁶. Jak można zauważyć to podział funkcji w PRZZ nie odpowiadał wpływom i poparciu, jakie posiadali socjaliści wśród robotników. Komuniści bali się „wymknięcia” się spod kontroli rad zakładowych i dlatego starali się kontrolować przewodniczącego PRZZ.

Jesienią 1945 r. w powiecie częstochowskim odbyły się także wybory do Związku Samopomocy Chłopskiej. W październiku 1945 r. ZSCh dysponował 23 gminnymi spółdzielniami i 219 kołami w których było zrzeszonych 8311 członków, spośród nich 800 należało do PPR. Zarówno komuniści, jak i socjaliści przygotowali się do wyborów do ZSCh poprzez narady z sekretarzami komórek, czy też wstępowanie do ZSCh. Do rad ZSCh wybrano 52% bezpartyjnych, 14% socjalistów, 13% peperowców, 13% członków PSL oraz 8% należało do SL¹⁷. W powiecie częstochowskim wyniki wyborów do ZSCh nie odzwierciedlały rzeczywistych wpływów ani PPS, ani PSL. Wybrano bezpartyjnych w większości, ale zapewne wielu z nich opowiadało się za współpracą z komunistami, lub było „kryptokomunistami”. Polska wieś była tradycyjnie związana z PSL, a w wyborach do ZSCh wynik tej partii był słaby, bowiem zajęła przedostatnie miejsce. Należy zaznaczyć, iż socjaliści skupiali głównie swoją uwagę na robotnikach i walce o ich poprawę życia, a w powiecie częstochowskim osiągnęli lepszy wynik od komunistów.

PPS w powiecie częstochowskim cieszyła się dużą popularnością w społeczeństwie. Wyrazem tego był stały wzrost liczebny, aż do 1948 r., kiedy to nastąpiła weryfikacja członków. Pokazuje to zjawisko tabela 1.

---

¹⁵ Ryter (1988) 134-135.

¹⁶ Walczak (1995) 217.

¹⁷ Ryter (1988) 135.

Tabela 1. Rozwój liczebny PPS w latach 1945 – 1948 w powiecie częstochowskim¹⁸.

Nazwa Komitetu	Liczba członków			
	1945	1946	1947	1948
MK Częstochowa	936	1469	4698	3755
PK Częstochowa	1423	1755	2544	1728
Razem	2359	3224	7242	5503

Źródło: Ryter (1978) 188.

W Częstochowie następował znaczny wzrost liczby członków. Największy w 1947 r. gdy do PPS wstąpiło trzykrotnie więcej członków niż rok wcześniej. W następnym roku nastąpił spadek związany z wymuszonym połączeniem PPS z PPR, polegającym na likwidacji partii socjalistycznej i usunięciu z jej szeregów osób niegodzących się na zagładę ruchu socjalistycznego.

Wzrost liczby członków w powiecie częstochowskim, jak wskazują dane zawarte w tabeli 1 następował wolniej. Związane to było z charakterem PPS reprezentującej interesy robotników oraz dominującą funkcją rolniczą w rejonie częstochowskim, gdzie tradycyjnie silne wpływy były PSL i SL.

Napływ członków do PPS w Częstochowie spowodował, iż WK PPS w Kielcach polecił rozdzielić PK od MK PPS. Do oddzielenia doszło na posiedzeniu MiPK PPS 30 stycznia 1946 r. Sekretarzem PK został wybrany Jan Witkowski. Przewodniczącym PK i MK PPS w Częstochowie pozostawiono nadal J. Kaźmierczaka, a I sekretarzem J. Gronkiewicza¹⁹. Kilka miesięcy później 20 listopada 1946 r. utworzono Okręgowy Komitet Robotniczy PPS w Częstochowie. Celem tej zmiany strukturalnej było umocnienie wpływów PPS. Swoim zasięgiem obejmował on powiaty częstochowski i włoszczowski wraz ze stolicami powiatów oraz miejscowość Szczekociny. OKR PPS kierowali: przewodniczący – J. Kaźmierczak, wiceprzewodniczący Jan Mania, J. Gronkiewicz – I sekretarz, a członkami zostali Józef Szymanek i Jan Pinda. W związku z powstaniem OKR PPS zaistniała konieczność rozdzielenia MK i PPS w Częstochowie. Dokonano tego na posiedzeniu aktywu PPS w Częstochowie 9 grudnia 1946 r. W nowym MK PPS znaleźli się m.in.: przewodniczący Aleksander Dąbrowski, a funkcję sekreta-

¹⁸ W 1937 r. w okręgu częstochowskim PPS liczyła 500 osób. vide. Ławnik (1996) 178-179.

Według wyliczeń Jana Walczaka w styczniu 1937 r. do PPS w Częstochowie należało 310 członków, a w powiecie 233. Do „przybudówki” młodzieżowej Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego należało w samej Częstochowie około 300 osób, a w powiecie 600. vide. Walczak (2006) 155.

¹⁹ Ryter (1988), s. 154.

rza objął Bolesław Dziekan. Natomiast PK PPS przewodniczył Teodor Araźny, a sekretarzem wybrano Stanisława Ceglarka²⁰.

Popularność i wpływy socjalistów w powiecie częstochowskim spowodowały zaniepokojenie aparatu bezpieczeństwa. W marcu 1946 r. Milicja Obywatelska i Urząd Bezpieczeństwa Publicznego dokonały zatrzymań dwóch socjalistów, aby uniemożliwić im udział w zjazdach. Do pierwszego zatrzymania doszło 9 marca i zostało dokonane przez milicjantów z posterunku w Hutkach. Zatrzymany Wincenty Koltun wyjeżdżał do Warszawy na zjazd ZSCh. Został zwolniony dopiero na interwencję starosty. Drugiego aresztowania dokonali funkcjonariusze UB, zatrzymując delegatów z miejscowości Rudnik, którzy zamierzali wziąć udział w zjeździe wiejskim PPS. Działania aparatu bezpieczeństwa w obydwu przypadkach spowodowały, iż ludność we wsiach powiatu częstochowskiego poczuła się zastraszona i obawiała się brać udział w wiecach i zjazdach, aby nie zostać aresztowanym²¹.

Spory między PPR a PPS na pewien czas „przycichły” z powodu referendum i wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Komuniści wraz z socjalistami, SL, SD utworzyli blok wyborczy, a opozycja polityczna czyli PSL i Stronictwo Pracy nie tworzyły bloku. W ten sposób powstał podział na dwa przeciwstawne sobie obozy polityczne. Pierwszy tworzyła PPR i ich sojusznicy, a drugi to partia wicepremiera Stanisława Mikołajczyka. Po uchwaleniu ustawy o referendum, ustaleniu terminu wyborów i podziale kraju na okręgowe i obwodowe komisje głosowania przystąpiono do kompletowania składów tychże komisji. Na Kielecczyźnie PPR posiadało 40% członków komisji obwodowych, PPS – 26,8%, SL – 16,3%, SD – 0,3%, a PSL otrzymało zaledwie 6,7%, bezpartyjni stanowili – 9,9%²².

Oprócz przygotowań na szczeblu aparatu administracyjnego państwa do referendum poszczególne partie zaangażowały się w sprawne przeprowadzenie referendum. Wszystkie te działania podejmowano, aby osiągnąć zadowalający wynik referendum. Partie bloku wyborczego nawoływały do głosowania „3x tak”, natomiast PSL namawiało społeczeństwo do odpowiedzi na pierwsze pytanie dotyczące likwidacji senatu „nie”, a na pozostałe dwa pytania „tak”. Partie bloku powołały w województwie kieleckim Wojewódzki Międzypartyjny Komitet do spraw Głosowania Ludowego. Celem tego organu było prowadzenie działań agitacyjno – organizacyjnych wśród społeczeństwa, aby głosowało ono twierdząco na wszystkie pytania. Powstawały również obok wspomnianego

---

²⁰ AP Ka, Powiatowy Komitet PPS w Częstochowie (dalej: PK PPS Cz), sygn. 6, Sprawozdanie b. dat, k. 3-4; Archiwum Państwowe w Częstochowie (dalej: AP Cz), Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Częstochowie (dalej: ZMi MRN Cz), sygn. 252, Wyborczy meldunek sytuacyjny nr 2 z 27 listopada 1946 r.; PPS powraca do starej tradycji, „Głos Narodu” 1946, nr 278.

²¹ AP Cz, Starostwo Powiatowe Częstochowskie (dalej: SPCz), sygn. 26, Pismo skierowane do Starostwa Powiatowego w Częstochowie z 16 marca 1946 r., k. 16; AP Cz, SPCz, sygn. 26, Pismo skierowane do Starostwa Powiatowego w Częstochowie z 19 marca 1946 r., k. 18.

²² Osekowski (2000) 32, 44-45.

wyżej komitetu tzw. trójki wojewódzkie, powiatowe, rejonowe i obwodowe tworzone przez poszczególne partie bloku wyborczego. Wojewódzki Komitet PPS w Kielcach wydał 17 maja 1946 r. specjalne oświadczenie skierowane do podległych mu instancji partyjnych, aby zmobilizowały wszystkie wysiłki w celu sprawnego przeprowadzenia referendum. Polecano zorganizować trójki powiatowe, rejonowe (obejmowały swym zasięgiem kilka gmin) i obwodowe (teren obwodów głosowania). Do zadań trójki powiatowej należało przygotowanie i przeprowadzenie głosowania na terenie powiatu oraz utrzymywanie kontaktu z trójką wojewódzką. Ponadto obok działających w powiatach, rejonach, obwodach trójek, PPS utworzyła tzw. czwórki operacyjne. Powołano je do nadzorowania przygotowań do referendum i kampanii propagandowej²³.

Administracyjnie Częstochowa została podzielona na 43 obwody głosowania. Pełnomocnikiem do spraw referendum z PPS na miasto Częstochowę był J. Gronkiewicz, a zastępcą z PPR Kropidło. Odwrotnie było z pełnomocnikiem na powiat częstochowski, którym był J. Krzysak z PPR, a zastępcą J. Gronkiewicz. W Częstochowie PPS posiadała 16 przewodniczących komisji obwodowych, 22 zastępców przewodniczących, 70 członków komisji obwodowych, a w pracę „trójek” było zaangażowanych 129 osób. Z uwagi na więcej obwodów głosowania (68) na jakie został podzielony powiat częstochowski, była też większa liczba przewodniczących komisji obwodowych z ramienia PPS, bowiem 42, a funkcje zastępcy przewodniczącego pełniło 29 pepesowców, a w komisjach obwodowych jako członkowie pracowało 188 osób. Przed referendum w „trójkach” było zaangażowanych 204 członków PPS²⁴.

W okresie po referendum ponownie ożyły animozje między PPS a PPR. Władze wojewódzkie obydwu partii na kilka miesięcy przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego zorganizowały 24 października 1946 r. wspólną konferencję delegatów. Została ona zwołana w celach propagandowych, aby pokazać społeczeństwu, jak i szeregowym komunistom i socjalistom, iż obydwie partie potrafią się porozumieć i nie ma między nimi różnic. Oczywiście były to tylko puste gesty potrzebne komunistom przed wyborami, gdyż walcząc z PSL nie byli gotowi jeszcze do „rozprawienia się” z ruchem socjalistycznym oraz co ważniejsze byli im jeszcze potrzebni. Konferencja zakończyła się uchwaleniem propagandowej rezolucji pełnej frazesów o „demokracji”, „jedności działania” itp. Ponadto zawarto w niej ważne w okresie przedwyborczym ustalenia o powoła-

---

²³ Naumiuk (1969) 203-204.

²⁴ AP Ka, PK PPS Cz, sygn. 6, Sprawozdanie b. dat, k. 7; inne dane o liczbie obwodów przytoczył w swojej monografii J. Naumiuk. Według tegoż historyka w Częstochowie obwodów było 35, a PPS posiadała 14 przewodniczących komisji obwodowych i 16 zastępców przewodniczącego. Również większa była liczba obwodów w powiecie częstochowskim bo 66, w których pepesowcy byli przewodniczącymi w 42, a zastępcami w 26 komisjach obwodowych. vide. Naumiuk (1969) 207.

Referendum zostało sfalszowane. Zbliżone do prawdziwych wyników w powiecie częstochowskim opracował Andrzej Paczkowski. vide. Paczkowski (1993) 137.

niu wspólnego aparatu wyborczego, akcji propagandowej, tworzenia komitetów obywatelskich²⁵.

Na szczęblu centralnym między obu partiami została podpisana 28 listopada 1946 r. umowa składająca się z dwóch części: ogólnopolitycznej oraz tajnego załącznika, który zawierał rozwiązanie problemów organizacyjnych współdziałania PPR i PPS. Wymieniony tajny załącznik zawierał kilka bardzo ważnych punktów. Dotyczyły one spraw państwowych, jak i partyjnych. Partie zarówno PPR, jak i PPS zobowiązały się do uzgadniania taktyki wyborczej, kandydatów na posłów, zaniechania dążeń do podporządkowywania sobie socjalistów przez PPR oraz zakazano PPS współpracy z partią Mikołajczyka. Ustalono podział mandatów w Sejmie Ustawodawczym po wyborach, które miały się odbyć w styczniu 1947 r.: PPR i PPS po 31%, SL – 27%, SD – 11%. Ponadto dokonano podziału najwyższych stanowisk w państwie po wyborach. Odnośnie stosunków wzajemnych PPR i PPS na szczęblu wojewódzkim i powiatowym powołano Międzypartyjne Komisje Porozumiewawcze oraz komisje mediacyjne²⁶.

Podpisaną umowę obydwie partie uznały za swój sukces. Przejawy usamodzielniania się socjalistów zostały przez komunistów zażegnane, ale konflikt między nimi został przesunięty w czasie. W województwie kieleckim ani wspólna konferencja z października, ani tym bardziej umowa o jedności działania nie wpłynęły uspokajająco na atmosferę polityczną i stosunki między PPR i PPS. Komuniści za głównego inspiratora działań podejmowanych przez PPS uznawali członka Rady Naczelnej i jednocześnie pełniącego tymczasowo funkcję I sekretarza kieleckich socjalistów – Gustawa Butłowa. Domagał się on szeregu koncesji od komunistów dla socjalistów w administracji. Ponadto prowadził rejestr konfliktów między socjalistami a komunistami i aparatem bezpieczeństwa, o których informował władze PPS w Warszawie. Szczyt nieporozumień nastąpił między obu partiami robotniczymi tuż po wyborach w nocy z 19 na 20 stycznia 1947 r., kiedy socjaliści z okręgów nr 11 i 12 domagali się kategorycznie dwóch mandatów poselskich dla PPS w Częstochowie i jednego dla PSL „Nowe Wyzwolenie” w Kielcach. Komuniści odrzucili to żądanie²⁷.

Podobnie, jak przed referendum także przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego komuniści przygotowali się. PSL zaproponowano udział w bloku wyborczym, ale ludowcy Mikołajczyka odmówili, wobec czego we wrześniu 1946 r. powstała Centralna Komisja Porozumiewawcza Stronnictw Demokratycznych (PPR, PPS, SL, SD, PSL „Nowe Wyzwolenie”, SP). Następnie po uchwaleniu ordynacji wyborczej i podziale mandatów w przyszłym sejmie PPR przystąpiła do organizowania aparatu wyborczego i okręgów wyborczych. Obszar Rzeczypospolitej Polskiej podzielono na 52 okręgi wyborcze. Na Kielec-

---

²⁵ Pod znakiem jednolitego frontu Klasy Robotniczej. Z obrad aktywu PPS i PPR, „Głos Narodu” 1946, nr 257.

²⁶ Barnaszewski (1996) 101; Suleja (1988) 260.

²⁷ Mądzik (1990) 117-118.

czyżnie utworzono cztery okręgi wyborcze i 549 obwodów. Z komisji wyborczych usuwano osoby, które zostały uznane przez aparat bezpieczeństwa za przeciwników nowej władzy. Częstochowa i Włoszczowa razem z powiatem tworzyły okręg wyborczy nr 11. Tylko w jednym okręgu nr 11 została zarejestrowana lista wyborcza PSL. Przewodniczącym okręgu nr 11 był Antoni Jung (PPS), zastępował go – Antoni Jani (PPR), stanowiska członków piastowali – Damazy Kapalski (SD), Feliks Kropidło (PPR), Suliga (SL), a zastępcami członków mianowano: Józefa Maciąga (PPS) i Stanisława Pilawkę (PPR). Kolejnym etapem po utworzeniu aparatu wyborczego była walka propagandowa z PSL. Jednym z jej elementów były wiece i masówki. Przykładowo można wymienić zgromadzenie przedwyborcze partii Bloku Demokratycznego, które odbyło się 22 grudnia w Częstochowie i miało w nim wziąć udział 780 osób²⁸.

W związku z wyborami do Sejmu Ustawodawczego Częstochowa została podzielona na 35 obwodów, a powiat częstochowski na 49. W komisjach obwodowych pepesowcy przewodniczyli w Częstochowie w ośmiu, a zastępowali przewodniczącego także w ośmiu. Ponadto PPS posiadało 32 członków komisji i dziewięciu zastępców członka oraz pięciu mężów zaufania. Natomiast w powiecie częstochowskim PPS posiadała 16 przewodniczących komisji obwodowych i tyle samo zastępców przewodniczących oraz 52 członków komisji i 32 zastępców członka. W powiecie częstochowskim w okresie przedwyborczym pepesowcy zorganizowali 157 „trójek”²⁹. W okręgu wyborczym nr 11 wybrani zostali na posłów dwaj socjaliści: Ryszard Obrączka i Jan Gronkiewicz³⁰.

Wygrane przez komunistów wybory dzięki ich sfalszowaniu umocniły pozycję PPR wśród innych partii. Zaczynał się powoli etap podporządkowywania dyrektywom pepesowców partii socjalistycznej. Konflikty między obu partiami nie wygasły, a nawet zaogniły się. Dlatego też z inicjatywy KW PPR w Kielcach zwołano na 7 marca 1947 r. konferencję wojewódzką PPS i PPR. Pepesowców z Częstochowy reprezentował J. Kaźmierczak, a pepesowców Mieczyśław Janikowski. Podczas obrad Kaźmierczak w swoim wystąpieniu powiedział prawdę o stosunku, jaki do ruchu socjalistycznego mieli komuniści w Częstochowie „...PPS to tylko partia przejściowa, że prędzej czy później będzie ona wchłonięta przez PPR”. W tym zdaniu można zauważyć lekceważący stosunek

²⁸ Naumiuk (1969) 241-242, 253; Ryter (1979) 119-121.

²⁹ AP Ka, PK PPS Cz, sygn. 6, Sprawozdanie b. dat, k. 7; odmienne dane odnośnie ilości członków PPS na stanowisku przewodniczących komisji obwodowych podał J. Naumiuk. W powiecie częstochowskim zorganizowano 49 obwodów, a pepesowcy pełnili funkcję przewodniczących komisji obwodowych w 15 z nich. W samej Częstochowie było 35 obwodów, a członkowie PPS byli przewodniczącymi w 16. W powiecie włoszczowskim było utworzonych 30 obwodów, a socjaliści piastowali funkcję przewodniczącego komisji w dziewięciu. Vide. Naumiuk (1969) 245.

Wybory zostały sfalszowane. Znane są wyniki wyborów w Częstochowie opracowane przez Dariusza Jarosza vide. Jarosz (1998) 226-228; Jarosz (2007a) 22.

³⁰ „Monitor Polski”, nr 13, poz. 31, 1.II. 1947 r.

peperowców do socjalistów, którzy po wygranych wyborach i rozbięciu PSL mogli sobie pozwolić na otwarte wyrażanie opinii o PPS. Kryła się tutaj też zapowiedź wydarzenia, które nastąpiło kilkanaście miesięcy później, a mianowicie likwidacji PPS poprzez włączenie zweryfikowanych jej członków do Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Tymczasem konferencja zakończyła się przyjęciem wspólnej rezolucji w której zawarto m.in. polecenie odbywania w powiatach wspólnych narad i zebrań, nie przyjmowania od obydwu partii osób, które należały wcześniej do PSL, bądź były znane z negatywnego nastawienia do partii komunistycznej. Ważnym aspektem podjętej uchwały było hasło do „oczyszczenia” urzędów, administracji, szkolnictwa, przemysłu z osób, które wyrażały się wcześniej negatywnie o peperowcach, czyli członków ruchu ludowego, bądź działaczy niepodległościowych znanych ze swoich przekonań. Ponadto zalecono odbywanie wspólnego szkolenia kadr³¹.

Zgodnie z jednym z punktów uchwalonej 7 marca rezolucji władz wojewódzkich PPR i PPS zorganizowano 22 marca w Częstochowie wspólną konferencję obydwu partii. Zakończyła się ona podobnie, jak konferencja wojewódzka zatwierdzeniem rezolucji. Niektóre jej punkty były zbieżne z uchwalonymi wcześniej na szczelbu województwa m.in. wspólnego szkolenia członków na kursach partyjnych, czy też uzgadniania spornych kwestii między sobą. Różnice dotyczyły spraw gospodarczych i szkolnictwa. W sprawie gospodarki zalecano zwiększenie wydajności pracy oraz podjęcie akcji zwalczania kradzieży i korupcji. Szczególną uwagę zwrócono na oświatę, skąd należało usunąć osoby o sympatiach peselowskich³². Przyjęte uchwały były zaprzeczeniem idei i haseł głoszonych przez ruch socjalistyczny. W Częstochowie oznaczały kapitulację przed komunistami, bowiem pepesowcy zgodzili się na wyzysk robotników oraz zwiększenie kontroli w zakładach pracy. Większa wydajność pracy mogła być tylko zrealizowana poprzez wprowadzenie większych norm pracy tzn. w tym samym czasie robotnik musiał wyprodukować więcej narzędzi, czy produktów. Prowadziło to do współzawodnictwa pracy. Socjaliści zgodzili się również na czystkę w oświacie i administracji skąd komuniści zwalniali osoby znane z działalności w ruchu ludowym, lub tylko sympatyzujące z nim, a na ich miejsce zatrudniano osoby w pełni oddane nowemu systemowi.

Niecały miesiąc po konferencji PPS i PPR w Częstochowie odbyła się 20 kwietnia roczna konferencja sprawozdawcza MiPK PPS. Wzięło w niej udział 52 delegatów z Częstochowy i 48 z powiatu. W obradach brał udział I sekretarz WK PPS E. Abramowicz. Podczas konferencji dokonano wyboru nowych władz. Przewodniczącym MK PPS został A. Dąbrowski, wiceprzewodniczącym B. Federak, a sekretarzem W. Sojecki. W składzie PK PPS znaleźli się jako przewodni-

---

³¹ Zacieśnia się współpraca między PPR a PPS. Ze wspólnej konferencji aktywów bratnich partii PPR i PPS woj. Kieleckiego, „Głos Narodu” 1947 r., nr 64; Ryter (1988) 212-213.

³² Niewzruszony, jednolity jest front PPR i PPS. Z konferencji aktywów PPR i PPS odbytej dn. 22 marca 1947 r., „Głos Narodu” 1947, nr 73; Ryter (1988) 213.

czący Teodor Arażny, wiceprzewodniczący Roman Fogtamn, sekretarz Tadeusz Serwiak³³.

Pepesowcy w województwie kieleckim i powiecie częstochowskim głosowali i uchwalali rezolucje żądane przez komunistów, gdyż byli zastraszeni działalnością aparatu bezpieczeństwa. Podczas odprawy szefów Wojewódzkich Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego 28 kwietnia 1947 r. w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego pod przewodnictwem ministra Stanisława Radkiewicza jednym z poruszanych tematów była sprawa PPS. Dyrektor Departamentu V – Julia Brystygier tak określiła zadanie podlegających jej funkcjonariuszy wobec ruchu socjalistycznego: „Jednym z naczelnych zadań jest zwalczanie wrogich elementów i organizacji działających w ruchu robotniczym, przede wszystkim WRN”³⁴. Uzupełnieniem referatu J. Brystygier była wypowiedź na tym samym posiedzeniu ppłk Kołarza szefa WUBP w Kielcach: „Przejawy WRN. Są trzy ośrodki działania WRN: Kielce WK, Radom i Częstochowa.... PSL masowo przeszło do PPS ze strony zaś PPS nie było sprzeciwu w przyjmowaniu ich do partii”³⁵. Wypowiedzi dyrektor i szefa WUBP w Kielcach świadczyły o podjęciu otwartej walki z ruchem socjalistycznym. Po wyborach do sejmu PPS nie była już potrzebna komunistom i stanowiła przeszkodę w opanowaniu wszystkich struktur i stanowisk w państwie. Wobec pepesowców aparat bezpieczeństwa zaczął stosować wszystkie metody, jakie wcześniej wykorzystano w walce z ruchem ludowym. Jednym z nich były aresztowania członków PPS. Do zatrzymania około 200 dawnych działaczy socjalistycznych doszło na przełomie maja i czerwca 1947 r. w kilku miastach Polski m.in. w Częstochowie. Aresztowano działaczy, którzy włączyli się do pracy w ruchu socjalistycznym już po zakończeniu wojny, jak np.: Tadeusz Szturm de Sztrem, Józef Dziegielewski, Feliks Misiorowski, Ludwik Cohn, Wiktor Krawczyk, Kazimierz Pużak i te osoby, które nie brały udziału w działalności politycznej po 1945 r.³⁶.

Aparat bezpieczeństwa w powiecie częstochowskim po otrzymaniu rozkazów z Warszawy w kwestii PPS przystąpił do zwalczania ruchu socjalistycznego. Jednym z pierwszych podjętych przedsięwzięć było obserwowanie kontaktów między członkami PSL a PPS. Takie spotkanie między lokalnymi działaczami obu partii miało miejsce 13 lipca 1947 r. w Złotym Potoku. Funkcjonariusze częstochowskiego UB skrupulatnie odnotowali, iż na zebraniu było obecnych 30 członków PSL, a zaproszenia otrzymali od J. Gronkiewicza³⁷. Komunistom nie podobały się wszelkie próby niezależności socjalistów. Dlatego

---

³³ AP Ka, PK PPS Cz, sygn. 2, Protokół z posiedzenia Komitetu Powiatowego PPS w Częstochowie z 12 kwietnia 1947 r., k. 1; Konferencja Miejska i Powiatowa PPS, „Głos Narodu” 1947, nr 97; Ryter (1988) 214.

³⁴ Paczkowski (1994) 90.

³⁵ Paczkowski (1994) 101.

³⁶ Wrona (1997) 244.

³⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach (dalej: AIPN Ka), sygn. 011/39, Raport dekadowy za okres od 18.7.1947 do 28.7.1947 r., k. 53.

kontakty i spotkania działaczy ludowych i pepesowców były bacznie obserwowane przez UB. Obawiano się podjęcia przez członków tych partii wspólnych działań politycznych przeciwko komunistom. Taka współpraca według peperowców mogłaby pozbawić ich monopolu na podejmowane decyzje.

Innym sposobem walki z socjalistami było dzielnie ich na tzw. „lewicowych”, lub „jednolitifrontowych”, czyli sprzyjających komunistom oraz „prawicowców” określanych mianem „wuerenowców”. Starano się obserwować walkę, jaka toczyła się między tymi dwoma grupami w łonie ruchu socjalistycznego, aby w odpowiednim momencie włączyć się i wykorzystać zaistniałą sytuację do swoich celów. Taka sytuacja wytworzyła się w lipcu 1947 r. w Częstochowie, gdzie OK PPS był określany w materiałach aparatu bezpieczeństwa jako „wuerenowski”. Powodować to miało konflikt z dyrektorem Ubezpieczalni Fulmanem, także członkiem PPS, ale nazywanym „lewicowcem”. Zaistniał konflikt między OK PPS, a Fulmanem o podział stanowisk, bowiem OK PPS zamierzał wszelkie posady dostępne dla socjalistów przydzielić osobom określanym jako „wuerenowcy”. Spór zaostrzył się do tego stopnia, iż Fulman został wezwany do siedziby OK PPS i tam zażądano od niego dymisji ze stanowiska dyrektora³⁸. Brak dalszych informacji, w jaki sposób rozstrzygnął się tenże konflikt.

Kolejną metodą stosowaną przez aparat bezpieczeństwa wobec socjalistów było zbieranie o nich wszelkich kompromitujących ich materiałów, które w późniejszym czasie mogłyby być wykorzystane przeciwko nim. Postąpiono w taki sposób wobec burmistrza Krzepic – Piotra Majoraka. Oskarżony był o nadużycia finansowe, w tym sprzedaż węgla, który był przeznaczony na opał dla szkół³⁹. Brak informacji, czy wytoczono mu proces, ale bardziej prawdopodobne wydaje się zebranie materiałów przeciwko Majorkowi, a potem szantażowanie go np.: więzieniem i wpływaniem na niego, aby podejmował działania i decyzje zgodne z interesami peperowców.

Działania zastraszające wobec socjalistów podejmowali na zebraniach międzypartyjnych sami członkowie PPR. Podczas jednego z takich zebrań w dzielnicy kolejowej w Częstochowie przedstawiciele komunistów: Roman Baran i (?) Iemański wspominali w swoich wystąpieniach o „selekcji w szeregach PPR – u”. Wręcz domagali się oni, aby „czystka” nastąpiła wśród socjalistów, ale szukano „wrogów” głównie na stanowiskach dyrektorskich. Miało to być rzekomo powodem braku możliwości awansu robotników⁴⁰. Straszanie usunięciem z partii było skutecznym narzędziem wobec osób o zapatrywaniach „prawicowych” w ruchu socjalistycznym. Takie osoby bały się utraty stanowisk państwowych i były skłonne do postępowania według zaleceń komunistów.

³⁸ AIPN Ka, sygn. 011/39, Raport dekadowy za okres od 18.7.1947 do 28.7.1947 r., k. 54.

³⁹ AIPN Ka, sygn. 011/39, Raport dekadowy za okres od 18.7.1947 do 28.7.1947 r., k. 54.

⁴⁰ APK, KW PPR K, sygn. 142, Protokół z zebrania międzypartyjnego Dzielnicy Kolejowej PPS i PPR odbytego 28 sierpnia 1947 r., k. 11-12.

Socjaliści próbowali się bronić przed naciskami ze strony komunistów na weryfikację członków z PPR. Wolę utrzymania PPS za cenę kompromisów z PPR, ale nie na kapitulację potwierdził XXVII Kongres we Wrocławiu obradujący w dniach 14 - 17 grudnia 1947 r. Wszyscy działacze występujący z referatami podczas obrad Kongresu byli przeciwko połączeniu PPR i PPS, a Józef Cyrankiewicz stwierdził, iż „PPS jest i będzie polskiemu narodowi potrzebna”. Zdanie to zostało nagrodzone burzą oklasków. Ponadto skład nowych władz z przewodniczącym CKW Kazimierzem Rusinkiem i Stanisławem Szwalbe na czele RN PPS potwierdzało dążność socjalistów do zachowania odrębności organizacyjnej PPS przy jednoczesnej zgodzie na dominację PPR w strukturze władzy⁴¹.

Próby uratowania PPS jako samodzielnej partii nie udały się, bowiem komuniści dążyli konsekwentnie do likwidacji konkurentki w ruchu robotniczym. Decyzja o likwidacji PPS zapadła 6 marca 1948 r. na posiedzeniu Biura Politycznego KC PPR. Wpływ na ową decyzję miały wypadki na arenie międzynarodowej, gdzie stopniowo w państwach satelickich ZSRR uznawano bolszewicką zasadę jednej partii robotniczej. Najpierw zlikwidowano partie socjalistyczne w Jugosławii i Albanii, bo już w 1945 r., a następna była w kwietniu 1946 r. we wschodniej strefie okupacyjnej Niemiec: Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED). Stopniowo w ciągu 1948 r. powstawały jednolite partie robotnicze w Rumunii, na Węgrzech, Bułgarii, Czechosłowacji. Biuro Polityczne KC PPR podjęło działania, które zmusiły kierownictwo PPS do zgody na samozaładę. 10 marca na posiedzeniu Centralnej Komisji Współdziałania – określanej jako „szóstka”, a złożonej po trzech przywódców z PPR i PPS, Józef Cyrankiewicz w imieniu Komisji Politycznej CKW zgodził się na zjednoczenie socjalistów z komunistami. Należy dodać, iż wspomniane „szóstki” działały na szczeblu województw, miast, powiatów itd. Publicznie decyzję o zjednoczeniu potwierdził Cyrankiewicz 17 marca na posiedzeniu Stołecznej Rady Narodowej. Jednocześnie komuniści zażądali od partii socjalistycznej weryfikacji aparatu politycznego i zmian personalnych. Miały one polegać na usuwaniu osób niezależnych, niechących wypełniać żądań komunistów, a często pomówionych o przynależność w okresie okupacji niemieckiej do PPS – WRN⁴². W weryfikacji socjalistów miał ważną rolę odegrać aparat bezpieczeństwa. Podczas odprawy kierowników i przedstawicieli Wydziałów V WUBP – Radkiewicz tak określił zadania podległych mu pracowników wobec PPS „[...] trzeba sobie zadać trud, obserwować, segregować i rozstawiać”. Jednocześnie aparat bezpieczeństwa miał być współodpowiedzialnym za zbudowanie „nowej” partii komunistycznej. Tak ujął ten problem w dalszej części swojego wystąpienia Radkiewicz „Głównym naszym zadaniem jest zrobić wszystko, ażeby do tej nowej, rewolucyjnej partii nie dostała się wroga agentura, element obcy ideologicznie, element moralnie niski, zło-

⁴¹ Wrona (1997) 247-249; Kersten (1990) 372-373.

⁴² Kersten (1990) 376-378; Wrona (1997) 286-288; Tomicki (1983) 498; Śliwa (1988) 299.

dziejski itp. Musimy dostępnymi nam środkami pomóc partii. Nie może dla nas być miernikiem to, że ktoś był kiedyś w WRN. Trzeba wnikliwie rozstawić, posegregować, żeby się tylko nie omylić. Nam chodzi o pozyskanie ludzi, ale musimy być bardziej czujni i obiektywni”⁴³. Zalecenia ministra podwładni zaczęli gorliwie wykonywać.

Po podjęciu przez BP KC PPR decyzji o likwidacji PPS poprzez włączenie części jej działaczy do nowej partii robotniczej, odpowiednie decyzje były realizowane i „entuzjastycznie” uchwalane na szczeblu wojewódzkim i powiatowym. W województwie kieleckim 13 marca 1948 r. podczas wspólnej konferencji sekretarze KP i KM PPR oraz PK i MK PPS przyjęli uchwałę o podjęciu bezpośrednich działań w celu zjednoczenia obydwu partii. Następnie organizowano wspólne zebrania działaczy obu partii w zakładach pracy, gdzie także przyjmowano uchwały podobne, jak podczas konferencji wojewódzkiej. Zabroniono socjalistom przechodzić do PPR, gdyż było to niekorzystne dla obu partii, bowiem byli przyjmowani w szeregi partii komunistycznej, głównie „jednolitifrontowcy”, a tym samym osłabiali ten nurt w PPS i wzmacniali siły prawicowe w ruchu socjalistycznym. Był to poważny problem dla komunistów, bowiem tylko w drugiej połowie marca 1948 r. około 600 członków PPS przeszło do PPR. Powoływano komitety współpracy międzypartyjnej tzw. „szóstki”. Na szczeblu wojewódzkim powołano Wojewódzki Komitet Współpracy. Komunistów reprezentowali w nim: I sekretarz KW PPR – Jan Kozłowski, II sekretarz – Jan Trusz, kierownik Wydziału Zawodowego – Julian Lewin, a socjalistów I wiceprzewodniczący WK PPS Marian Kowalczewski, II wiceprzewodniczący – J. Kaźmierczak, I sekretarz – Władysław Ryńca. Wojewódzki Komitet Współpracy podjął szereg decyzji dotyczących partii socjalistycznej, lecz ani jednej odnoszącej się do PPR m.in. zreorganizowano WK PPS usuwając z niego kilku niewygodnych działaczy, w powiatowych i miejskich strukturach usuwano wszystkie podejrzane osoby o poglądy prawicowe, rozwiązano OK w Radomiu, Ostrowcu i Częstochowie, a na ich miejsce utworzono komitety grodzkie, bądź też obwodowe, w których znaleźli się zwolennicy połączenia z komunistami⁴⁴. Reorganizacja dotyczyła tylko partię socjalistyczną, a wybierani działacze to „kryptokomuniści”, lub osoby kierujące się w życiu zasadą konformizmu.

Po powołaniu Wojewódzkiego Komitetu Współpracy podjął on decyzje o zorganizowaniu Komitetu Współpracy obejmującego swym zasięgiem miasto i powiat częstochowski. Socjaliści byli w nim reprezentowani przez J. Kaźmierczaka, Stefana Kusala, Teodora Araźnego, a z upoważnienia PPR wchodzili do niego: Czesław Kutyla, Marian Tomzisk, Stefan Pilawka⁴⁵. Warto podkreślić, iż J. Kaźmierczak piastował trzy stanowiska. Od stycznia 1947 r. był posłem do

---

⁴³ Paczkowski (1996) 76.

⁴⁴ Naumiuk (1986) 335-336.

⁴⁵ APK, KW PPR K, sygn. 142, Protokół nr 1 z posiedzenia Komitetu Współpracy /6-tki międzypartyjnej/ z 7 kwietnia 1948 r., k. 27.

Sejmu Ustawodawczego, a w marcu 1948 r. był wiceprzewodniczącym WKW, a miesiąc później wchodził w skład Komitetu Współpracy w Częstochowie. Dowodzi to, że komuniści posiadali do niego pełne zaufanie.

Aby wyjaśnić szeregowym członkom PPS i PPR, dlaczego ma zostać powołana jedna partia robotnicza zwoływano zebrania w fabrykach wśród robotników. Podczas zebrań komuniści zauważyli, iż działacze PPS byli niechętni wobec aktywistów PPR. Ponadto wielu socjalistów czuło się zastraszone, co wpływało ujemnie na ich zachowanie. Jak zauważył jeden z peperowców „[...] Pepesowcy stali się wobec peperowców bardzo uprzejmi, usłużni i ugrzeczniejsi”⁴⁶. Takie zachowanie powodowało, iż komuniści bez problemu podejmowali wszystkie decyzje za socjalistów, a ci na wszystko wyrażali zgodę. Zaistniała także inna tendencja wśród szeregowych członków partii socjalistycznej w Częstochowie, bowiem chcieli oni wstąpić do PPR bez czekania na zjednoczenie⁴⁷. Trudno określić, czym była spowodowana ta dążność: propagandą, czy też konformizmem. Wydaje się, iż słabo wykształceni i nieorientujący się w prawdziwych zamiarach komunistów szeregowi członkowie PPS ulegli wpływom propagandy.

Oprócz zwoływania zebrań socjaliści otrzymali od kierownictwa PPR polecenie dostosowania struktur organizacyjnych do tych obowiązujących w partii komunistycznej. Podczas posiedzenia Rady Terenowej PPS w Częstochowie 18 kwietnia J. Kaźmierczak poinformował o rozwiązaniu przez CKW PPS komitetów okręgowych i utworzeniu na ich miejsce komitetów grodzkich i obwodowych w powiatach. W związku z tym dokonano wyborów do Komitetu Grodzkiego PPS w Częstochowie. Jego przewodniczącym został J. Kaźmierczak, wiceprzewodniczącym J. Maciąg, a sekretarzem funkcyjnym J. Witkowski. Na następnym posiedzeniu Rady Terenowej 8 maja przeprowadzono wybory do Obwodowego Komitetu PPS. Przewodniczącym został wybrany J. Kaźmierczak, I wiceprzewodniczącym T. Araźny, II wiceprzewodniczącym E. Kuchciński, a funkcję sekretarza piastował S. Kusal. W składzie Obwodowego Komitetu PPS zabrakło J. Gronkiewicza przeciwko któremu zgłosili protest członkowie PPR na posiedzeniu „szóstki”. Wniosek taki złożył M. Tomzik⁴⁸. Zmiany w strukturach PPS służyły peperowcom do usuwania niewygodnych socjalistów, którzy byli zasłużeni w walce o niepodległość i nie byli skłonni do zbyt gorliwej współpracy z komunistami.

Po przeprowadzeniu reorganizacji władz PPS w mieście i powiecie częstochowskim komuniści na posiedzeniu „szóstki” zażądali od przedstawicieli

---

⁴⁶ AP Ka, Komitet Miejski PPR w Częstochowie (dalej: KM PPR Cz), sygn. 11/VIII/1, Pismo skierowane do Kierownika Wydziału Propagandy Komitetu Wojewódzkiego PPR w Kielcach z 14 kwietnia 1948 r., k. 4.

⁴⁷ AP Ka, Komitet Miejski PPR w Częstochowie (dalej: KM PPR Cz), sygn. 11/VIII/1, Pismo skierowane do Kierownika Wydziału Propagandy Komitetu Wojewódzkiego PPR w Kielcach z 14 kwietnia 1948 r., k. 4.

⁴⁸ Ryter (1988) 242.

socjalistów dokonania zmian strukturalnych w kołach fabrycznych istniejących w zakładach pracy. Podobnie, jak przy zmianie struktur władzy wzorem dla pepsowców miały być koła fabryczne PPR i socjaliści w przeprowadzaniu zmian mieli słuchać poleceń sekretarzy kół PPR. Jako pierwsze miały być dokonane zmiany w większych fabrykach Częstochowy np.: Huta Raków, Częstochowianka, Union – Textil⁴⁹. Reorganizacja kół fabrycznych miała służyć pozbywaniu się niewygodnych działaczy socjalistycznych z zakładów pracy.

Przeprowadzoną reorganizację w Częstochowie przedstawia poniższa tabela.

Tabela 2. Stan PPS w Częstochowie przed zmianami reorganizacyjnymi i po reorganizacji w I poł. 1948 r.

	Stan	
	Przed reorganizacją	Po reorganizacji
Liczba kół terenowych	9	10
Liczba członków	1725	402
Liczba kół fabrycznych	28	87
Liczba członków	2295	2489
Liczba kół w urzędach	5	46
Liczba członków	716	1322
Razem	42 koła 4736 członków	143 koła 4213 członków

Źródło: Ryter (1980) 102.

Jak wynika z tabeli 2 poprzez zmniejszenie liczby osób należących do określonego koła zwiększyła się ich liczba ponad trzykrotnie. Z ogólnego podsumowania wynika, iż zmniejszyła się liczba członków o 523 osoby. Największy spadek liczby członków zanotowano w kołach terenowych wynoszący aż 1323 osoby! Odnotowano także drugą skrajną tendencję gwałtowny przyrost liczby członków w kołach urzędowych wynoszący 606 osób. Nagły wzrost w urzędach wynikał z chęci utrzymania się na określonym stanowisku, gdy PPR wstrzymała przyjmowanie do swoich szeregów, czyli był spowodowany konformizmem. Spadek członków w kołach terenowych wynikał z usuwania niewygodnych osób z partii socjalistycznej.

Reorganizację przeprowadzono w powiecie częstochowskim, którą przedstawia poniższa tabela.

Tabela 3. Stan PPS w powiecie częstochowskim przed zmianami reorganizacyjnymi i po reorganizacji w I poł. 1948 r.

	Stan
--	------

⁴⁹ APK, KW PPR, sygn. 142, Protokół nr 5 z posiedzenia Komitetu Współpracy /Szóstki Politycznej/ z 7 maja 1948 r., k. 31.

	Przed reorganizacją	Po reorganizacji
Liczba komitetów gminnych	19	7
Liczba komitetów miejskich	2	-
Liczba kół gromadzkich	14	34 (713 członków)
Liczba kół fabrycznych	16	40 (1719 członków)
Liczba członków	2025	1179
Razem liczba kół	48	81

Źródło: Ryter (1980) 102.

Weryfikacja członków i reorganizacja w strukturach pepesowskich w powiecie częstochowskim spowodowała spadek liczby członków o 846 osoby. Jednocześnie zwiększono prawie dwukrotnie liczbę kół gromadzkich i fabrycznych, a zredukowano liczbę komitetów gminnych. Gdyby porównać weryfikację członków w Częstochowie i powiecie częstochowskim to dotknęła ona socjalistów z rejonu Częstochowy o wiele bardziej na co wskazują liczby.

Do weryfikacji członków i reorganizacji kół aparat bezpieczeństwa wykorzystywał agentów i informatorów zwerbowanych spośród członków PPS. Tak o ich zadaniach mówił podczas odprawy w czerwcu 1948 r. minister MBP Radkiewicz

[...] Trzeba ograniczyć się do rozpracowania poszczególnych ludzi lub grup wrogów nastawionych tam, gdzie one istnieją i nic poza tym.... zadaniem naszego aparatu jest ochrona czystości jej [tj. PPS] szeregów. Tam również są werbowani i na kompr[omitujących] materiałach. Agenci ci teraz, dzięki temu, że są oni na naszej łączności wysunięci są albo mogą się wysuwać na kierownicze stanowiska i być najbardziej «lewicowymi», a perspektywa [jest] taka, że jutro się znajdują we wspólnych szeregach z naszą partią.... zadaniem tego aparatu jest troska o czystość tej partii. Wypada tu zatem tak samo porządkować: jednych zwalniać ze zobowiązań, część sądzić, część usuwać z partii, aparatu państwowego itd.”⁵⁰

Tajni współpracownicy aparatu bezpieczeństwa mieli oprócz przekazywania informacji o tym co mówiono na zebraniach organizowanych przez pepesowców, mieli zajmować różne stanowiska w strukturach PPS i podejmować decyzje korzystne dla komunistów. W powiecie częstochowskim aparat bezpieczeństwa zwerbował informatorów. Znane są pseudonimy trzech spośród nich: „Irynda”⁵¹, „Nawrócony”⁵², „Wilk”⁵³.

Nie wiadomo ilu w powiecie częstochowskim aparat bezpieczeństwa posiadał informatorów, ani też czy zajmowali oni kierownicze stanowiska w strukturach partyjnych PPS.

⁵⁰ Paczkowski (1996) 89-90.

⁵¹ AIPN Ka, sygn. 011/48, Szyfrogram nr 128 b. dat, k. 2.

⁵² AIPN Ka, sygn. 011/48, Szyfrogram nr 202 z 22 kwietnia 1948 r., k. 4.

⁵³ AIPN Ka, sygn. 011/48, Szyfrogram nr 481 z 6 sierpnia 1948 r., k. 19.

Ostatecznie o warunkach zjednoczenia PPR i PPS zadecydowało zwycięstwo Bolesława Bieruta na plenum sierpniowo - wrześniowym KC PPR. Dotychczasowemu sekretarzowi generalnemu KC PPR Władysławowi Gomułce zarzucono m.in. zbyt dużą ustępliwość wobec PPS. Głównym argumentem wysuniętym przeciwko Gomułce było podkreślenie tradycji polskiego ruchu robotniczego w którym ważne miejsce stanowili socjaliści. Twierdzono, iż przyjął ustępliwą taktykę wobec „nacionalistyczno - burżuazyjnych i reformistycznych tradycji” PPS. Miało to być szczególnie niebezpieczne przed zjednoczeniem obydwu partii według ocen jego przeciwników. Objęcie funkcji I sekretarza KC PPR przez Bieruta oznaczało likwidację PPS i budowę nowej partii na bazie organizacyjnej i ideologicznej partii komunistycznej. Ponadto pepesowcy zostali zmuszeni do zaakceptowania sowietyzacji ustroju Polski, co oznaczało zgodę na forsowną industrializację i kolektywizację rolnictwa⁵⁴.

Po odsunięciu Gomułki socjaliści musieli się godzić na wszystkie żądania komunistów. Podczas obrad Rady Naczelnej PPS w dniach 18-22 września 1948 r. doszło do bezwarunkowej kapitulacji. Przywódcy pepesowców wygłaszanych referatach krytykowali całą historię i działalność ruchu socjalistycznego. Przyznawali się do „nacionalizmu”, „oportunizmu”, „antyradzieckości”. Twierdzono, iż nie potrafili dotychczas zrozumieć roli PPS jako partii rewolucyjnej i negowali potrzebę dyktatury proletariatu. Opowiedzieli się za nowym pojęciem „demokracji ludowej”, które było zgodne z rozumieniem pepesowców. Poddano krytyce dotychczasowy model gospodarki trójsektorowej głoszony w programie PPS⁵⁵.

Po zakończeniu obrad RN PPS z września 1948 r. wzmogła się weryfikacja szeregów partii socjalistycznej. PPR dążyła do zmniejszenia liczby członków PPS o 30% tj. o 100 tys. Osób. Komunistom zależało głównie, aby socjaliści pozbyli się ze swoich szeregów pracowników umysłowych, kupców, osób pracujących w wolnych zawodach. Socjaliści w myśl wytycznych PPR mieli pozbyć się osób uznanych za „prawicowe” oraz pozbawić ich piastowanych stanowisk w administracji i przemyśle. Niekiedy działania w tym zakresie lokalnych sekretarzy KW PPR wyprzedzały inicjatywę centralną. Jan Kozłowski I sekretarz KW PPR w Kielcach informował swoich zwierzchników w Warszawie, iż ma problemy z obsadzaniem stanowisk aparatu administracyjnego przez robotników, gdyż trafia na opór ze strony pepesowców, którzy „chcą tylko profesorów, adwokatów, inżynierów”⁵⁶. Ostatecznie na kongresie zjednoczeniowym w połowie grudnia 1948 r. Roman Zambrowski mógł się pochwalić, iż z PPR usunięto 29 tys. członków tj. 3%, a z PPS wyrzucono 82 tys. członków tj. 13%⁵⁷.

---

⁵⁴ Ożóg (1989) 199-221; Werblan (1988) 542-581.

⁵⁵ Wrona (1997) 292.

⁵⁶ Barnaszewski (1996) 201.

⁵⁷ Barnaszewski (1996) 202.

Zgodnie z dyrektywami przekazywanymi przez władze centralne odbyła się w dniach 2 – 3 października 1948 r. konferencja aktywu wojewódzkiego PPS. Konferencja służyła tylko do rozprawienia się z przeciwnikami zjednoczenia. Głównym oskarżonym o sprzyjanie „prawicowcom” z Częstochowy okazał się J. Gronkiewicz. Na konferencji był bezlitośnie krytykowany m.in. przez Kusala i Witkowskiego. Na zakończenie dyskusji dokonano podsumowania w kilku punktach dyskusji, która była swoistą kapitulacją pepesowców na szczeblu wojewódzkim:

- „1. Jedność Kasy [tak w oryginale – A. Sz.] Robotniczej opartej o Marksizm – Leninizm.
2. zrozumienie własnych błędów i chęć ich poprawienia.
3. Uznanie słuszności krytycznej oceny prawicowców na tle ich niedostatecznej samokrytyki.
4. Zrozumienie konieczności rozprawienia się z prawicą i nacjonalizmem.
5. Dyskusja wykazała słabość prawicy i siłę lewicowego nurtu.
6. Wykazała wolę czynu i bojowość województwa Kieleckiego [tak w oryginale – A. Sz.]”⁵⁸.

Powyzsze uchwały nie były niczym innym, jak tylko powtórzeniem dyrektyw płynących z Warszawy. Oprócz uchwalonej rezolucji na konferencji wykluczono z PPS jako „prawicowców” kilkunastu działaczy. Z Częstochowy byli to: Alojzy Dąbrowski i J. Gronkiewicz.⁵⁹

O tym, że weryfikacja członków PPS i usuwanie znaczących osób z ruchu socjalistycznego odpowiadało komunistom i było przez nich „sterowane” świadczy posiedzenie egzekutywy KM PPR w Częstochowie z 5 października 1948 r., a więc dwa dni po konferencji wojewódzkiej pepesowców. Członkowie egzekutywy nie ukrywali swojego zadowolenia z „pozbycia się” J. Gronkiewicza i A. Dąbrowskiego. Omawiano również kryteria, jakie należy stosować przy usuwaniu członków partii komunistycznej.⁶⁰

Akcja weryfikacji i usuwania członków PPS trwała aż do połowy grudnia 1948 r. Tylko w październiku na konferencji miejskiej PPS wykluczono 123 osoby pod kuriozalnym zarzutem „podrywania autorytetu Partii”. Dla porównania w tym samym miesiącu z szeregów PPR usunięto 17 osób i głównym zarzutem były „obcość klasowa, karierowiczostwo i pijaństwo”.⁶¹

---

⁵⁸ APK, Wojewódzki Komitet Polskiej Partii Socjalistycznej w Kielcach (dalej: WK PPS K), sygn. 7, Protokół z konferencji Aktywu Województwa kieleckiego odbytej w dniach 2–3 października 1948 r., k. 142; confer. Mądzik (1990) 170-171.

⁵⁹ APK, WK PPS K, sygn. 7, Rezolucja, k. 150; Mądzik (1990), s. 171.

⁶⁰ AP Ka, KM PPR Cz, sygn. 11/IV/1, Protokół z posiedzenia egzekutywy KM PPR w Częstochowie z 5 października 1948 r., k. 11, 15.

⁶¹ APCz, ZMiMRN Cz, sygn. 246, Sytuacyjne sprawozdanie miesięczne za październik 1948 r., k. 265-266.

Z szeregów PPS usuwano zwykłych członków nie piastujących żadnych funkcji, jak też osoby pełniące ważną rolę w administracji. W listopadzie Komitet Grodzki PPS w Częstochowie wycofał poparcie dla wiceprezydenta Bronisława Federaka, a na jego miejsce zaproponowano Kazimierza Kasprzyka.⁶² Z częstochowskiego Komitetu Grodzkiego usunięto 511 osób, a z powiatowego 374 członków PPS.⁶³ W województwie kieleckim ogółem z PPS usunięto 3132 osoby. Wśród nich najliczniejszą kategorię tworzyli „drobnomieszczanie” – 946 osób, a na drugim miejscu znaleźli się robotnicy – 919 robotników. Szeregi socjalistów opuściło 796 inteligentów i 350 chłopów. Dla porównania skali weryfikacji z kieleckiej PPR usunięto 683 osoby w tym było: 247 robotników, 252 chłopów, 110 pracowników umysłowych oraz 74 kupców i rzemieślników⁶⁴. Jak można zauważyć „czystki” najbardziej dotknęły PPS, z skąd usuwano osoby niewygodne dla komunistów, a oskarżenie o „poglądy prawicowe” lub „wuerenowskie” było doskonałym pretekstem. W województwie kieleckim usunięto ponad 4,5 – krotnie więcej socjalistów niż komunistów. Świadczy to o skali weryfikacji i krzywd, jakich doznali pepesowcy.

Weryfikacji członków towarzyszyły zmiany personalne we władzach PPS. Podczas obrad konferencji miejskiej PPS 24 października dokonano wyboru nowych władz: Grodzkiej Rady Terenowej i Powiatowej Rady Terenowej. Na przewodniczącego Grodzkiego Komitetu PPS wybrano J. Kaźmierczaka, wiceprzewodniczącym został M. Kasprzyk, funkcję sekretarza miał pełnić S. Kusał, skarbnika A. Kohn, a I sekretarza J. Witkowski. Natomiast przewodniczącym Powiatowej Rady Terenowej został T. Araźny, na sekretarza wybrano A. Fornala. Aby upodobnić struktury PPS do PPR wybrano egzekutywę Grodzkiego i Powiatowego Komitetu PPS. Przewodniczącym został J. Kaźmierczak, wiceprzewodniczącymi – K. Kasprzyk i T. Araźny, funkcję sekretarza miał pełnić S. Kusał, skarbnika A. Kohn. Do egzekutywy weszli także I sekretarze komitetów: J. Witkowski i A. Fornal. Odpowiednikiem komitetu PPR była rada terenowa PPS, a egzekutywie PPR był równorzędny komitet PPS⁶⁵.

Komunistom nie wystarczała weryfikacja socjalistów, bowiem pragnęli oni ostatecznie zastraszyć pepesowców i temu celowi służył proces wybitnych działaczy PPS, który rozpoczął się 5 listopada 1948 r. i trwał 10 dni. Na ławie oskarżonych znaleźli się: Kazimierz Pużak, Tadeusz Szturm de Sztrem, Józef Dziegielewski, Feliks Misiorowski, Ludwik Cohn, Wiktor Krawczyk. Argumenty prokuratora Zarako – Zarakowskiego przedstawiane w akcie oskarżenia były absurdalne m.in. usiłowali oskarżeni „przemocą zmienić demokratyczny ustrój państwa polskiego”, „związki z UPA”, „WRN instrument obcych wywiadów”

⁶² APCz, ZMiMRN Cz, sygn. 106, Wyciąg z protokołu z posiedzenia plenarnego MRN w Częstochowie odbytego 6 listopada 1948 r., b. pag.

⁶³ Mądzik (1990) 172.

⁶⁴ Miernik (2007) 49.

⁶⁵ APCz, ZMiMRN Cz, sygn. 246, Sytuacyjne sprawozdanie miesięczne za październik 1948 r., k. 266; Ryter (1988) 259-260.

itp. Nieprawdziwe zarzuty wystarczyły, aby skazać Pużaka i Szturm de Sztrema na 10 lat więzienia, Dziegielelewskiego i Krawczyka na 9 lat, a Cohna i Misiorowskiego na 5 lat. Oskarżonym na podstawie ustawy amnestyjnej zmniejszono wyroki o połowę, a skazanym na 5 lat darowano karę. Pużak podczas pobytu w więzieniu w Rawiczu był wzywany na przesłuchania, aby obciążył Cyrankiewicza i Stefana Matuszewskiego, ale niczym ich nie obciążył, pomimo negatywnego stosunku do nich⁶⁶.

Po ustaleniu 3 listopada 1948 r. na wspólnym posiedzeniu CKW PPS i KC PPR terminu Kongresu Zjednoczeniowego przystąpiono w całym kraju do wyboru delegatów. Delegatami na XXVIII Kongres PPS i Kongres Zjednoczeniowy zostali wybrani podczas grodzkiej i powiatowej konferencji PPS w Częstochowie, która odbyła się 21 listopada. Byli to: Zofia Wasilkowska, Zygmunt Ptak, Jan Witkowski, Andrzej Fornal, J. Kaźmierczak, Edward Kuchciński. Kilka dni później 28 listopada odbyła się konferencja miejska PPR na której wybrano sześciu delegatów na Kongres Zjednoczeniowy: Juliana Lewina, Romana Barana, Feliksa Kupniewicza, Kazimierę Jani, Annę Siewierską, Piotra Swojaka. Tego samego dnia na konferencji powiatowej częstochowskiej PPR wybrano dwóch delegatów na Kongres Zjednoczeniowy: Mariana Tomzika i Ignacego Gliškiego⁶⁷.

Na kilkanaście dni przed Kongresem Zjednoczeniowym powołano w Częstochowie Komitet Zjednoczeniowy PPR i PPS. Do jego zadań należało kierowanie działalnością obydwu partii. Polegała ona głównie na organizowaniu zebrań i uroczystości. Ogółem zorganizowano w ramach akcji propagandowej w Częstochowie 12 akademii. Natomiast robotników zmuszano do podejmowania zobowiązań produkcyjnych, aby własną pracą uczcili Kongres Zjednoczeniowy i powstanie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej⁶⁸.

Po Kongresie Zjednoczeniowym rozpoczęło się wybieranie nowych władz PZPR. W Częstochowie I sekretarzem KM PZPR wybrano Romana Barana (PPR), a II Eugeniusza Krawczyka (byłego pepesowca). W powiecie częstochowskim I sekretarzem KP PZPR został Stefan Kusal (były pepesowiec), a II Feliks Kropidło (PPR). Akcje scaleniowe struktur PPR i PPS były okazją do dodatkowych czystek. Według stanu z 1 lutego 1949 r. PZPR w Częstochowie liczyła 8700 członków i kandydatów. Było to mniej o 800 pepesowców i 1890 socjalistów według stanów sprzed zjednoczenia⁶⁹.

Powstanie PZPR zakończyło 56 - letni okres działalności na ziemiach polskich PPS. Z mapy politycznej zniknęła partia, która posiadała wielu oddanych sprawie niepodległości Polski działaczy. Utworzenie PZPR przekreśliło szanse

---

⁶⁶ Woźniczka (2000) 50-57.

⁶⁷ APCz, ZMiMRN Cz, sygn. 246, Sytuacyjne sprawozdanie miesięczne za listopad 1948 r., k. 274 - 275; Ryter (1980) 108; Ryter (1988) 261-264.

⁶⁸ Dalek (1970) 86-87.

⁶⁹ Jarosz (2007b) 64-65; Ryter (1980) 109; Ryter (1988) 265-266.

na rozwój gospodarczy państwa polskiego na kilka dziesięcioleci, bowiem ruch socjalistyczny proponował inną formę rozwoju państwa, która uwzględniała polską specyfikę i aspiracje społeczeństwa, a w zamian zmuszono Polaków do budowy modelu gospodarczego podobnego do ZSRR.

Bibliografia

Źródła

- Aparat bezpieczeństwa w latach 1944 – 1956. Taktyka, strategia, metody.* Część I. Lata 1945-1947, (ed.) A. Paczkowski (1994), Warszawa.
- Aparat bezpieczeństwa w latach 1944 – 1956. Taktyka, strategia, metody.* Część II. Lata 1948-1949, (ed.) A. Paczkowski (1996), Warszawa.
- Referendum z 30 czerwca 1946 r. przebieg i wyniki*, A. Paczkowski (ed.), Warszawa 1993.
- „Monitor Polski”, nr 13, poz. 31, 1.II. 1947 r.
- Niewzruszony, jednolity jest front PPR i PPS. Z konferencji aktywów PPR i PPS odbytej dn. 22 marca 1947 r.*, „Głos Narodu” 1947, nr 73.
- Pod znakiem jednolitego frontu Klasy Robotniczej. Z obrad aktywów PPS i PPR*, „Głos Narodu” 1946, nr 257
- Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1944 – 1945*, A. Kochański (ed.), Warszawa 1992.
- Uchwała Wojew. Komitetów PPR i PPS w Kielcach z dnia 22.IX.1945*, „Głos Narodu” 1945, nr 194.
- PPS powraca do starej tradycji*, „Głos Narodu” 1946, nr 278.
- Z II Zjazdu Wojewódzkiego PPS w Kielcach*, „Głos Narodu” 1945, nr 119.
- Zacieśnia się współpraca między PPR a PPS. Ze wspólnej konferencji aktywów bratnich partii PPR i PPS woj. Kieleckiego*, „Głos Narodu” 1947 r., nr 64.

Opracowania

- Barnaszewski B. (1996), *Polityka PPR wobec zalegalizowanych partii i stronnictw*, Warszawa.
- Dalek E. (1970), *PPR i PPS w Częstochowie w latach 1945-1948*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Nauki Społeczno – Ekonomiczne”, 67. 6, 86-87.
- Friszke A. (1994), *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980*, Londyn.
- Holzer J. (1981), *Agonia PPS. Socjaliści polscy w sojuszu z PPR 1944-1948*, Warszawa.
- Jarosz D. (1998), *Spółczesność lokalna Częstochowy a władza w latach 1945-1956 (główne pola konfliktów i ich formy)*, [w:] *Częstochowy drogi ku niepodległości*, R. Szwed, W. Palus (ed.), Częstochowa, 217-239.
- Jarosz D. (2007a), *Częstochowa w latach 1945 – 1947*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4, K. Kersten (ed.), Częstochowa, 11-42.
- Jarosz D. (2007b), *Częstochowa w okresie stalinizmu 1948-1955*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 4, K. Kersten (ed.), Częstochowa, 57-111.
- Kersten K. (1990), *Narodziny systemu władzy. Polska 1943-1948*, Poznań.
- Konferencja Miejska i Powiatowa PPS*, „Głos Narodu” 1947, nr 97.
- Ławnik J. (1996), *Polska Partia Socjalistyczna w województwie kieleckim w latach 1918-1939 w świetle materiałów administracji państwowej. Stan organizacyjny*, Kielce.
- Mądzik W. (1990), *Polska Partia Socjalistyczna w województwie kieleckim (1944 – 1948)*, Kielce.

- Miernik G. (2007), „My” i „Oni”. Społeczeństwo Kielecczyzny i stalinowski system władzy, Kielce.
- Naumiuk J. (1986), *Ruch robotniczy na Kielecczyźnie do 1948 r.*, Warszawa.
- Naumiuk J. (1969), *Początki władzy ludowej na Kielecczyźnie 1944 – 1947*, Lublin.
- Osekowski Cz. (2000), *Referendum z 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa.
- Ożóg M. E. (1989), *Władysław Gomułka. Biografia polityczna*, t. I, Warszawa.
- Ryter H. (1978), *Tworzenie i umacnianie władzy ludowej na ziemiach województwa częstochowskiego*, [w:] *Województwo Częstochowskie. Szkice monograficzne o rozwoju społeczno – gospodarczym*, M. Stańczyk (ed.), Częstochowa, 167-195.
- Ryter H. (1979), *Formowanie się i umacnianie władzy ludowej w Częstochowie*, [w:] *Częstochowa jej rola i rozwój społeczno – gospodarczy w latach 1918 – 1978*. t. III, M. Stańczyk (ed.), Częstochowa, 81-122.
- Ryter H. (1980), *Z działalności Polskiej Partii Robotniczej w Częstochowie i w powiecie częstochowskim w latach 1945 – 1948*, „Ziemia Częstochowska”, 13, 63-110.
- Ryter H. (1988), *W walce o władzę ludową. Partie robotnicze działające na ziemi częstochowskiej w latach 1945 – 1948*, Częstochowa.
- Suleja W. (1988), *Polska Partia Socjalistyczna 1892 – 1948. Zarys dziejów*, Warszawa.
- Śliwa M. (1988), *Polska myśl socjalistyczna (1918 – 1948)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Tomicki J. (1983), *Polska Partia Socjalistyczna 1892 – 1948*, Warszawa.
- Walczak J. (2006), *Życie społeczno – polityczne Częstochowy w okresie II Rzeczypospolitej*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 3, R. Szwed (ed.), Częstochowa, 103-157.
- Walczak J. (1995), *Obóz władzy w Częstochowie i powiecie częstochowskim 1945 – 1946/47*, [w:] *Z dziejów najnowszych Częstochowy*, R. Szwed, W. Palus (ed.), Częstochowa, 193-224.
- Werblan A. (1988), *Władysław Gomułka. Sekretarz generalny PPR*, Warszawa.
- Woźniczka Z. (2000), *Procesy polityczne działaczy PPS – WRN w latach 1946 – 1948*, [w:] *Rok 1948. Nadzieje i złudzenia polskich socjalistów*, M. E. Ożóg (ed.), Rzeszów, 50-57.
- Wrona J. (1997), *System partyjny w Polsce 1944 – 1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego*, Lublin.
- Zdański J. (2006), *Życie społeczno – polityczne w Częstochowie w 1945 roku*, [w:] „Res Politicae”, 1, 19-25.
- Żaryn J. (1996), *Ostatnia „legalna opozycja” polityczna w Polsce 1944 – 1947*, [w:] *Polacy wobec przemocy 1944 – 1956*, B. Otwinowska, J. Żaryn (ed.), Warszawa, 80-120.
- Żenczykowski T. (1990), *Polska Lubelska 1944*, Warszawa.

Summary

Polish Socialist Party in the area of Częstochowa in the years of 1945-1948

During the first three months after the liberation of the Częstochowa county by the Red Army the structures of the Polish Socialist Party were rebuilt. The finish of rebuilding the PSP in the Częstochowa county was expressed by the first city and county congress of the PSP which took place on 29th April 1945. The function of the temporary city and county president of the PSP was performed by Jan Kaźmierczak.

The socialists from Częstochowa took up several important positions in the civil service ,eg. Bronisław Federak became the vice president of Częstochowa and Ferdynand Szmidla was the president of the Municipal National Council.

Two parties competed for the influence in the working class community – Polish Workers' Party and Polish Socialist Party and because of it there were some conflicts between these parties. One of them was antagonism which appeared when the comunists lost the elections to the works councils.

The arguments between the two parties were over in connection with the referendum and elections to the Legislative Sejm. Both parties cooperated with each other in the propagan-da actions.

After the communists won in the Legislative Sejm elections, they started the stage of getting control over the PSP. To do it they organised meetings for the activists of both parties, they got rid of those members of the PSP who were against the communists' politics and Secret Service executed frequent arrests. The object of all those intimidating actions was to weaken the PSP and forcing the socialists to join the Polish Workers' Party. The decision concerning it was made during the meeting of the Political Bureau of the Central Committee of the Polish Workers' Party on 6th March 1948 and it was fulfilled in the middle of December 1948 during the Unification Congress when The Polish United Workers' Party was established.